

SZEMLE

*Amatőrök és profik*Ács Margit: *Kontárok ideje*magyar epika és a
valóságábrázolás
kapcsolata mindig nagy

változatosságot mutatott. Csak egyetlen nemzedékre gondolva, idézzük fel például Móricz Zsigmond, Krúdy Gyula, Kosztolányi Dezső, Füst Milán, Szabó Dezső néhány prózai művét. Az ezredvég posztmodern elméletei, mint emlékezetes, megkérdőjelezték, sőt elutasították, hogy az irodalomnak volna valóságábrázoló funkciója, ugyanis nem a társadalommal, hanem a nyelvvel hozták kapcsolatba, elfeledkezve arról, hogy a nyelv, akárcsak az irodalom, elszakíthatatlan a társadalomtól. S azt sem vették figyelembe, hogy az általuk példaszerűnek tartott alkotások, ha más módon is, mint a korábbi szerzők alkotásai, ugyancsak reprezentálták valamiképpen a valóságot. Miért tartom szükségesnek ezt Ács Margit legújabb elbeszéléskötete kapcsán megemlíteni? Csupán azért, mert az ő elbeszélései öntudatosan és következetesen valóságábrázolók, ugyanakkor nemcsak hitelesek, hanem korszerűek is.

Érdekesen, mert szokatlanul alakult az író pályája. Kiadói szerkesztőként, majd kritikusként kezdte, s csak ezután, a hetvenes évek közepén jelentkezett elbeszélésekkel, kisregényekkel. 1977 és 1988 között négy kötete jelent meg. Az utolsóval szinte egy időben átváltott az esszéíráásra. Részben a forrongó társadalmi kérdésekkel foglalkozott, részben az irodalom folyamataival, illetve egyes művek behatóbb elemzésével. A rendszerváltozás néhány esztendejében politikai szerepet is vállalt a párttá formálódó MDF szervezkedéseiben. Az új évezredben két esszékötete jelent meg, s ezek még epikai műveinél is nagyobb figyelmet keltettek. Bő két évtizednyi szünet után meglepe-

HELIKON KIADÓ,
2011tés a legújabb prózakötet, a *Kontárok ideje*.

Bár én az esszét is a szépirodalom részének tartom, a hajdani műfajváltás aligha magyarázható pusztán a társadalmi forrongással, amely vonzóvá tette a sokkal gyorsabb reagálási és hatékonyabbnak bizonyuló esszét. Oka lehetett ennek az is, hogy ez a műfaj már nyomokban jelen volt egyrészt a kritika szakmaiságában, a megértő olvasásban, másrészt pedig, sokkal észrevehetőbben, a szépprózai művekben, amelyekben a meditáció, a filozófiai hajlandóság kötetről kötetre erősödött.

Az egykori műfajváltásban szerepe lehetett annak is, hogy éppen a nyolcvanas évek folyamán tört előre, idővel minden akadályt leküzdve, s elsősorban éppen az epikában és az irodalomelméletben az a hazai posztmodern, amely több szempontból is nevenségesen korszerűtlennek tartott Móricztól Németh Lászlón át Sánta Ferencig és a hatvanas-hetvenes években fellépő nemzedékig mindenkit, aki nem nevezhető hozzájuk tartozónak. Ez sok szerzőt elbizonytalanított, feltehető, hogy átmenetileg magát Ács Margitot is. Az akkori pályakezdők jó része pedig egyetlen igazságnak hitte az új törekvéseket, s azokhoz csatlakozott. Ma mindez már a múlt. S nemcsak az idő múlásának, hanem annak is része van az előremutató visszarendeződésben, hogy Márai Sándor művei meglepően nagy nemzetközi sikert arattak, hogy Kertész Imre hagyományközelinek nevezhető poétikájú regénye kapott Nobel-díjat, hogy Szabó Magdára ismét felfigyeltek. Általánosan fogalmazva: hagyomány és újítás vitája ismét elcsitult. Sejtethető, hogy mindezek mellett az is szerepet játszott Ács Margit új elbeszéléseinek meg-

[Szemle]

zületésében, hogy az általa ezekben megjelenített időszak, az 1988 és 1994 közötti bő fél évtized mára szinte történelmi távlatot kapott. Befejezett, mert megváltoztathatatlan múlt. A korszak kisgyermekai mára felnőtt, részben családos emberek, s már nekik sincsen közvetlen élményük sem a Kádár-korról, sem a történelmi eseményekről. Olyanok is egyre kevesebben vannak már, akik legalább kamaszként éltek át a második világháborút, az utána következő évtizedet. Idővel történelemmé vált 1956, azzá 1968, márpedig ezek Ács Margit nemzedéke számára – kamaszként, fiatalként – meghatározó tapasztalatok. Lassan elmondhatjuk, hogy ez lesz a sorsa az egész 1990 előtti XX. századnak. Minden nemzedéknek kötelessége, hogy az átélt történelmi tapasztalatot továbbadja az utódoknak. A szülő, a nagyszülő a gyerekeknek, az unokáknak, a tanár a diákoknak, a történész, a művész az egész társadalomnak. A művésznek talán nagyobb a lehetősége, hiszen érzékletessé és szimbolikussá képes tenni a legsivárabb eseményeket és figurákat is. Ács Margit megérezte ezt a feladatot, s úgy gondolta, helyesen, hogy sok, az esszéikben kifejtett történet, gondolatot élményszerűen, szépprózában is meg kell most már örökíteni.

A *Kontárok ideje* természetesen nem csupán az esszéikhez kötődik, hanem a korábbi négy prózakötethez is. A hosszú szünet után is magától értetődő a kapcsolat. Mi jellemzi ezt a ma már elsőnek nevezhető pályaszakaszt? Legtömörebben talán Dantét idézve jellemezhetném az elbeszélői szemléletet és a megformált főszereplőket: az emberélet útjának felén járva, egy nagy sötét erdőben nem lelik, tehát keresik az igaz utat. A felnőtté vált, de még fiatalnak mondható emberek sajátos fejlődéstörténetei bontakoznak ki, a kétértelmű „beavatás” esetei. *Beavatás* ugyanis – a regénycímet idézve – maga a felnőtté válás is, majd az is, hogy ez az állapot nem valamifajta elképzelt ideált testesít meg, hanem egyre inkább annak hiányát mutatja „a valóság nehéz nyomait követve”. A beavatottá válás tehát nem a keresés utáni megérkezés, hanem egyre inkább a megér-

kezés lehetetlenségének a felismerése. Vonatkozik ez a társadalomban élő közösségi emberre és annak magánéletére is. Ezekben az elbeszélésekben a magánéletnek, a hétköznapiak kisvilágának meghatározó a szerepe. A szereplő lehet nő, férfi, anya, apa, gyerek, szerető, barát, fiatal, idősebb – azaz számos alkat, típus, sorsképlet jeleníthető meg.

A szerző elismerést érdemlően gazdag életanyagot birtokolt, s megfigyeléseit a tárgyiaság és a vallomásság gondos összeillesztésével ábrázolta. Egyaránt figyelt a cselekményességre, a lelki folyamatokra s arra, hogy fontosabb alakjai gondolatilag is megértsék, próbálják birtokba venni a világot. Mindez legteljesebben a negyedik kötet két kisregényében valósult meg. *A gyanútlan utazó* és *Az esély* (1988) már az érett prózaíró alkotásai, s az újabb történelmi változások miatt különösen az első, ez az 1985-ben keletkezett antiutópia érdemel ma is kitüntetett figyelmet. Maga a szerző abszurdnak nevezte ezt a munkáját, s okkal. Egy olyan városba tévedt a két utazó, amelyben az emlékezet egyetlen napig tart, s az emberek akár minden nap más otthonba térnek haza, más munkahelyen dolgoznak. Így történelem sincsen, illetve csupán az aznapi újságcikkek kivonatolása alapján készül, mindazonáltal az egyszer volt forradalmat elhallgatják, átírják, akárcsak nálunk 1956-ot, s még annyi minden más. Meg kell itt jegyezni, hogy maga Ács Margit 1957-ben, gimnazistaként részese volt egy diáksztrájknak, s csak proletár származásának és a véletlennek köszönhette, hogy látványos átnevelésre jelölték ki a megfélemlített gyereket. (Tanára persze börtönbe került, s ott megvakult, mert nem kezelték betegségét.) A másik meghatározó történelemélmény pedig 1968. Ebben a kisregényben is fontos szerepe van a férfi–nő kapcsolatnak, amely a másik mű, *Az esély* meghatározó vonulatát adja, a legújabb prózakötet elbeszéléseiben pedig ugyancsak megkerülhetetlen motívum.

Ács Margit tehát húsz esztendő élet – s talán még pontosabb úgy fogalmazni – léttapasztalatával gazdagabban folytatta szép-

próza munkásságát. Közéleti tevékenysége s esszéi végérvényesen megerősítették abban, hogy számára az etikum és az esztétikum szétválaszthatatlan, s abban is, hogy az embernek nem csupán magánvaló léte van, hanem közösségeknek, nemzetnek is a tagja. Márpedig akkor úgy célszerű a hagyománykincshez kötődnie, hogy azt nem megszüntetve akarja megőrizni, hanem továbbfejlesztve szellemi és poétikai értelemben is. Ugyanakkor egy hatalmas kudarcot is meg kellett élnie. Nem egyedül, hanem mindazokkal együtt, akik 1989-ben úgy gondolták, hogy az igazság és a demokrácia egyre tökéletesedő társadalmába indulunk el. Nemzeti egység persze akkor sem volt, csupán abban, hogy meg kell buknia a szocialista világrendnek. Táborok voltak már akkor is, s vannak még elkeserítőbben a közvetlenebb jelenkorban. Az 1988 táján kezdődő évtizedforduló korszakát bemutatva elsősorban nem is annak a gyökereit mutatják be a történetek, hanem a kiszélesedését, az elmérgesedését. Húsz év múltával két nézőpont jelenhet meg az elbeszélésekben. Nyomatékosan az akkori jelen idő, képzetesen a megírás ideje. Húsz év távlatra egyértelműbbé teszi a megfogalmazásokat, a szemléletet. Szinte minden esetlegesség elkerülhető, hiszen minden elmúlt év egyre bizonyosabbá teszi, hogy amit az elbeszélő szereplői megélték, az tényleg úgy történt. Akkor az emberélet útjának felén már kissé túl voltak, az érett korú személyiség meggyőződésével próbáltak cselekedni, s túlélni kudarcokat. De megjelenik hangsúlyosan egy másik típus is: az idősödő vagy idős, magányos nő, aki már nem a küzdelmekben vesz részt, aki emlékeit rendezzi, szemlélődik.

A nyolc történetben egy kivételével nő a főszereplő. Háromszor egyes szám első, háromszor eltávolító harmadik személyű az elbeszélés. Egyszer többes szám harmadik személyű, s ebben nem egy személy, hanem a család áll a középpontban, komolyabb házassági konfliktusok nélkül (*Buta állat a krumppli*). Végül *A te dolgod* váltogatja az egyes szám első és harmadik személyt, s ez logikus, hiszen itt férfi a főszereplő, s Ács

Margit számára, egyik vallomása szerint, gyakorlatilag nem emberként létezőnk, hanem nőként vagy férfiként. Emögött azonban semmiféle feminizmus nem húzódik meg, sokkal inkább a természetesség. Amiként például annak idején megírta egy fiatalasszonynak az első újszülöttjével és férjével egy nyaralóban töltött hónapjait (*Vendégek a kertben*), vagy ahogy most a katonafiat látogató anyának és apának a történetét (*Buta állat a krumppli*), azt persze megírhatná egy érzékeny férfi is, de így, ezzel a fajta hi-telességgel aligha. Lássuk be, hogy az apaság azért más, mint az anyaság. Nem ellentétesek, inkább kiegészítik egymást. A másik motívum, amelyben szükségképpen nyomatékos a női mivolt, a férfi–nő kapcsolat. Kissé talán leegyszerűsítve: ezekben a történetekben e kapcsolat s főként az akkortájt még általánosan elvárt házasság lényege a konfliktusosság. Ha volt is harmonikusság korábban, az megszűnik. A nőnek szinte mindig a férfiktól függetlenül, olykor ellenükre kell önérvényesítő harcot folytatnia, s ez persze ritkán válik igazán eredményessé. Mindezt nem férfiellenesség mozgatja. Hiszen *A te dolgod* férfitőse is alakmása szinte az elbeszélőnek, aki itt éppen férfialakba bújlik bele, ugyancsak hitelesen s a történet szempontjából logikusan. Kifejezetten rokonszenves a *Muki* férfialakja, a Partiumban élő, súlyosan mozgáskorlátozott Miklós. Az is igaz persze, hogy a leginkább elutasított alakok is férfiak, ám ők a politika szereplői, s ott akkor is, azóta is kevés a nő.

Mit jelent a könyv címe: *Kontárok ideje*? Az elbeszélésben első szinten a leghétköznapibb a jelentése: egy falu szélén egy középkorú nő egyedül próbál rendbe hozni egy leromlott házat, ahol lakni fog, mellette pedig egy korán nyugdíjazott férfi kezd hasonló módon ahhoz, hogy a régi mellé egy új házat építsen. Az alapjelentés azonban általában azokra az évekre és emberekre vonatkozik, akik igazi hozzáértés nélkül próbálták átformálni Magyarországot. Nem házat, hanem hazát építeni. Azokra a „naiv idealistákra”, akik közé olyanok tartoznak, mint a katonafiúk szülei, a *Doktorátus* asszonya,

[Szemle]

a *Bársony* doktornője vagy Vince, *A te dolgod* kisvárosi iskolaigazgatóból lett MDF-es képviselője. Ezek az elbeszélői alakmások kiemelten élik meg a többszörös csalódást, hogy közösségi munkájuk dacára a lényeges dolgok nélkülük, felettük történnek meg, s nem úgy, nem abban a szellemben, ahogy arról eredetileg szó volt. Meg kell állapítaniuk, hogy hiába minden, ők most is vesztesek maradnak. S folyamatosan látniuk kell, hogy nem mindenkinek hasonló a sorsa. A választásokon a második helyre szorult párt tábora nagyon jó külföldi kapcsolatokkal rendelkezik, s veszettül támadja a győztes pártot idehaza és külföldön is. A régi egyetlen párt fő emberei pedig megszerzik a politikai helyett a maguk gazdasági hatalmát, vagy jó nyugdíjat kapnak. A házépítő szomszéd idővel elárulja, hogy ő a titkosszolgálat frissen nyugdíjazott ezredese. A képviselő feltűnően jól tájékozott mérnöktársának pedig vissza kell vonulnia, mert kiderült: ügynök volt, viszont jó állást szerzett magának.

Az elbeszélések fő- és mellékszereplői döntő mértékben értelmiségiek, s gyakran humán területen dolgoznak. Ismeretes, hogy a két nagy rendszerváltó pártnak nagyobb részt humán értelmiségiek voltak az alapítói, első vezetői. Természetszerűen nem volt, nem is lehetett politikusi gyakorlatuk, miként az állampárt vezetőinek. Ám a gyakorlott politikusok is rendszeresen hoznak rossz döntéseket, s ők is félrevezethetők.

Mégis meglehetősen furcsa az a kilencvenes években elterjedt vélekedés, hogy most már vannak profi politikusaink, az értelmiségre ezen a területen nincsen szükség. Ezzel voltaképpen megvonták a politikusoktól az értelmiségi megnevezést, ami abszurd állítás, másrészt az értelmiséget próbálták eltávolítani a politizálástól. Ez a magát liberálisnak tartó felfogás ugyanakkor, a független értelmiségi pózában, rendre beleszólt a politikába, a nemzeti-népi szemléletűeket viszont pártoktól függőnek, nacionalistának és korszerűtlennek nevezte. Ács Margit elbeszéléseiben rendre megjelennek ezek a „véleményformáló és független” típusok. A kór-

házi tanár úr és környezete elutasította a nemzeti érzületet, amatőröknek, komisszároknak tekintette a kormánypártokat (*Bársony*). Vince, a képviselő részt vesz volt osztálytársának születésnap rendezvényén, s ott közvetlenül szembesülhet a „liberális” szellemi étellel, a professzorral, a színésszel. Máskor viszont megtudja, hogy feltehetően azért szorult partszélre a pártjában, mert a felesége zsidó. Ez a keramikus asszony viszont éppen beleszeretett egy 1990 előtti pártkaderbe, s válni akar, elküldve a nagy házból a férfit. Amikor az kifakad lányaitól való elszakítása, anyagi megrövidítése miatt, közli vele: „csak sajnáld magad. Nektek ügyis az megy a legjobban. A te dolgod” (*A te dolgod*, 202). Ez már nem csupán a férfi és a nő szembenállása, hanem ideológiai-politikai ellentét is. A „nektek” a nemzetinek nevezett tábortól való ironikus elhatárolódás.

E konfliktus szempontjából is kitüntetetten érdekes figura Márk. Ő Vince távoli rokona, újságíró, s a jugoszláviai háború elől menekül hozzánk. A képviselő, akinél szálalást talál, ismerteti meg fokozatosan a mi helyzetünkkel a „jugoszlávként”, azaz internacionalistaként felnevelődött fiatalembert, aki tapasztalatai alapján végül rádöbben arra, hogy ő bizony elsősorban magyar ember. Más epizódszereplők is gazdagítják a színeképet. Vincének egy másik osztálytársa ugyan nem tartja magát „nemzeti liberálisnak”, de az 1990 utáni kormánnyal sem ért egyet, s úgy véli, hogy a képviselő nem tisztességes, mert elhallgatja a disznóságokat, ahelyett hogy beszélne, vagy legalább otthagyná az egészet.

Az értelmiségiek, a politikusok mellett tanulságos a kétkezi dolgozó emberek szerepeltetése. Kifejezetten önéletrajzi gyökerű a *Doktorátus* nagymamaalakja. Az idős, beteg asszonyt rendszeresen látogatja az unokája, akit nagyrészt ő nevelt fel. Amikor elmeséli neki, hogy a tervezett irodalmi folyóiratnak a férje lenne a főszerkesztője, s most járt a pártközpontban Aczél Györggyel tárgyalni, a nagymama szenvedélyesen kifakadt: tud-e erről Kádár János? Ez nagyon fontos dolog,

mert ha az írók lapot kapnak, akkor megint ellenforradalom lesz! Ez a kételemis proletárasszony a szöveg szerint „eltökélt híve a bolsevizmusnak”, nyilván azért, mert sorsa valóban jobbra fordult. Ennél összetettebb Vince iparos apjának alakja (*A te dolgod*). Amikor képviselőjelölt lett, azt kérdezte a fiától, hogy mi a baja a Kádár-rendszerrel, amelyben iskolaigazgató lett. Majd látva az 1990 utáni helyzet ellentmondásosságát, végre elmesélte a családi titkot, hogy nekik 1957-ben voltaképpen menekülniük kellett a fővárosból, s aki miatt, az most kerületi polgármester lett, s városukban is azt látja, hogy a régi vezetők most a kapitalizmus élharcosai. Súlyos betegen pedig azt a bölcs tanácsot adja a fiának, hogy vállalja újra a képviselőjelöltséget, de ha nem választják meg, költözzön el végleg a városkából, ahol a volt feleség, Vera új férjének nagyon sok fontos barátja van.

A születésnap liberális összegyűjtésével még egy csoport mutatkozik meg: azok a falusiak, akikkel a háztartozás kapcsán a nő kapcsolatba kerül (*Kontárok ideje*). Ha két történetben, de szemléletes az ellentét: az értelmiségi „elit” és velük szemben a kétkezi dolgozó emberek világa. Ők a proletárdiktatúra idején is a nép voltak, s nem a hatalom. Amint egyikük kifejti: ő soha nem akart olyasmivel foglalkozni, amihez nem ért. Nem kívánt kontárkodni, azaz kistőnök vagy politikus lenni. Tanulságos, hogy ezek a kisemberek, akárcsak Vince apja, s végül maga Vince is, átlátják a változásoknak a mindennapokat leginkább érintő lényegét: a politikai hatalom helyett és mellett a gazdasági hatalom megszerzését. S akinek erkölcsi aggályai vannak, az ebben a kegyetlen harcban nem érvényesülhet. A házat javító főiskolai tanárnőt elbocsátják, ám idővel mégis lesz szakmai állása, Vince nem marad képviselő, de nyilván fog állást, talán új asszonyt is találni. Mégsem sikertörténetek ezek.

A harmónia szinte ismeretlen a központi alakok sorsában. A lelkesedés, a sikerélmény mindig átmeneti. Fel kell ismerniük, hogy ők amatőrök, kontárok, statiszták, most is

vesztesek. Személyiségükbe „befészkelte magát a félelem”, s ez a típus „talán nem is alkalmas a szabadságra” (64–65). Keservesen élük meg, hogy nem lett igazi demokrácia, igazi szabadság, hogy „sajnos összenőttünk ellenségeinkkel” (142). A magánélet sem jelent ellensúlyt: a főszereplők fáradttá, fásulttá váltak. A *Kontárok ideje* nőalakja rádöbben, hogy már „nem tud részt venni egy másik életben” (130). A történet végére mégis derűsebb lesz: „Már szeretni tudta a szabadságról papoló tanárnőt és az elszántan fúró-faragó, frissen elvált asszonyt is, akik e kertben váltak le róla, hogy tovább élhessen” (142). A volt képviselő számvetést végezve üresnek érzi magát, ám rezignáltan reménykedik, kimondva azt is, hogy „nem vágyom bizonyosságra semmiben” (*A te dolgod*, 219).

A legharmonikusabb a kötetet záró *Muki*, amelyben jelentéktelen a politika szerepe. Az idős nő emlékeit idézi fel nagyapjáról, aki felnevelte, majd apjára gondol, akire nem emlékezhetett, mert harctéri sérülésébe halt bele. Elhatározza, hogy utána jár, megvan-e még apjának a sírja Nagyváradon. Felderíti a rokonságot, a sírt is meg tudja látogatni unokaöccsének segítségével, majd az ő falusi házat is felkeresi. Miklós-nak munkahelyi balesetben súlyosan sérült a lába, de jókedvű, dolgos, valamiért mégis magának való ember. A békés kora nyárbán derűsen beszélgetnek, Eszternek még dalolni is kedve támad, mint gyerekkorában, ha a nagyapja vezette villamossal kiértek a zöldbe, s rokonát is erre biztatja. Talán boldog.

A boldogság, a szépség, a létezés értelmessége, a fenségesség két motívumban mutatkozik meg az elbeszélések világában. Az egyik az értelmes és eredményes munka, a másik a természetélmény. A katonafiút meglátogató édesanya úgy érezte, hogy „semmi oka bízni a világ rendjében”. Hazaúton a férje a Balaton északi partjára tért, s megálltak a legszebb kilátóhelyen, ahol azt mondta az asszony: „Úgy érezheted, hogy ha tisztabb idő lenne, láthatnád az egész országot” (24). Ő maga is így érezte, s erre törekszik

[Szemle]

az elbeszélések szerzője is: látni és megörökíteni az országot, amelynek népe 1849, majd 1956 után a bukás fenségességét érhet-e meg, 1990 után azonban a győzelem ku-

darcát. Aki tehette, kiegyezett a helyzetével, mégis az lenne az igazi, ha önmagával egyezhetne ki ez az ország.

VASY GÉZA

VASY GÉZA (1942) irodalomtörténész, AZ ELTE Modern Irodalomtörténeti Tanszékének volt docense. Az Írószövetség korábbi elnöke. Az 1945 utáni magyar irodalommal foglalkozik, különös tekintettel Illyés Gyula, Kormos István, Juhász Ferenc, Nagy László, Csoóri Sándor, valamint saját nemzedéktársai munkásságára. Legutóbbi kötete: *„Haza a magasban.” Illyés Gyuláról* (2010).